

БӨЛІМ: ЖАЛПЫ РУБРИКА

Акционерлік қоғам ұғымы және оның құқықтық мәртебесі

ЖАРИЯЛАНДЫ
04.12.2023СІЛТЕМЕ
<https://bilimger.kz/147638/>

Туганбаева Аружан Жумагалиевна

Ағымдағы мақала акционерлік қоғамның анықтамасын және негізгі сипаттамаларын ашады. Акционерлік қоғам (бұдан әрі-АҚ) шаруашылық айналымына дербес субъектілер ретінде қатысатын заңды тұлғалардың заңнамада көзделген ұйымдық-құқықтық нысандарының бірі болып табылады (өзіндік құқықтық субъектісі бар, дербес құқықтық дербес). Сонымен бірге, заңды тұлға белгілі бір формада тыс өмір сүре алмайтындықтан, тиісті ұйымдық-құқықтық нысанды қолдана отырып жұмыс істейтін осы айналымның субъектілері де «акционерлік қоғам» терминімен анықталады.

Ең алдымен, заңды тұлға ұғымын талдау орынды болар еді. ҚР АҚ 33-бабы 1-тармағының 1-ші тармақшасына сәйкес меншік, шаруашылық жүргізу немесе жедел басқару құқығында оқшауланған мүлкі бар және осы мүлікпен өз міндеттемелері бойынша жауап беретін, өз атынан мүліктік және жеке мүліктік емес құқықтар мен міндеттерді сатып ала алатын және жүзеге асыра алатын, сотта талапкер және жауапкер бола алатын ұйым заңды тұлға деп танылады. АҚ заңды тұлға бола отырып, оның барлық қасиеттеріне ие, атап айтқанда: оның жеке балансында ескерілген жеке меншігі бар, өз атынан мүліктік және жеке мүліктік емес құқықтарды сатып ала алады және жүзеге асыра алады, міндеттер атқарады, сотта талапкер және жауапкер бола алады. АҚ-ға өз қызметін тиімді жүзеге асыруға мүмкіндік беретін осындай заңды тұлғаның мүліктік негізі-қоғамға меншік құқығымен тиесілі мүлік.

Сонымен, ҚР АҚ 85-бабына және «Акционерлік қоғамдар туралы» 2003 жылғы 13 мамырдағы №4152 ҚР Заңының (бұдан әрі — АҚтуралы Заң) 3-бабына сәйкес өз қызметін жүзеге асыру үшін қаражат тарту мақсатында акциялар шығаратын заңды тұлға акционерлік қоғам болып танылады.

Кәсіпкерлік корпорация бола отырып, АҚ бес негізгі құрылымдық сипаттамамен (белгілермен) сәйкестендіріледі:

- жеке құқық субъектісі;

- жауапкершілігі;
- берілетін акциялармен;
- өкілдік негізінде орталықтандырылған басқару жүйесі;
- акционерлердің АҚ-қа қатысты ерекше мүліктік мәртебесі, олардың АҚ капиталына салымдарына байланысты.

АҚ-ның заңды тұлғасының екі маңызды элементі ерекшеленеді. Біріншісі-акционерлік қоғамның өз акционерлерінің мүлкінен оқшауланған мүлікке ие болу және оны өз қызметінің мақсаттарына жету үшін және осы акционерлік қоғамның өз жауапкершілігімен пайдалану құқығы. Екінші элемент акцияларды шығару және орналастыру есебінен алынғандарды қоса алғанда, АҚ-ның оның мүлкіне меншік құқығының еркіндігін қамтамасыз етеді және сол арқылы АҚ-ны қоғам қызметінің тоқтатылуына әкеп соқтыруы мүмкін оның акционерлерінің біржақты әрекеттерінен қорғауды көздейді. Атап айтқанда, АҚ акционерлерінің құрамынан шыққысы келетін кез келген субъект оны өзіне тиесілі акцияларды үшінші тұлғаға иеліктен шығару есебінен ғана жасай алады, бірақ қоғамнан бұрын қоғамға соңғысының капиталына салым есебіне берілген мүлікті қайтаруды талап ете алмайды. Бұл механизм сонымен қатар әр акционердің еркіне қарамастан (егер ол жалғыз немесе бақылаушы акционер болмаса) акционерлік қоғам мен компанияның болуына қатысты акционерлердің мұрагерлік белгісін көрсетеді.

Оларды заңды тұлғалардың басқа түрлерінен ерекшелейтін АҚ — ның ең маңызды белгісі-құрылтайшылар мен қатысушылардың өздерінің мүліктік және басқарушылық құқықтарын акцияларды-белгілі бір АҚ-ның арнайы бағалы қағаздарын сатып алу арқылы сатып алуының ерекше тәсілі. Сонымен қатар, акцияларды сатып алу акционерлерге кәсіпкерлік қызметпен (бизнеспен) айналыспай-ақ, өзінің еркін капиталын қомақты кіріс алуға уәде беретін пайдалы іске салуға мүмкіндік береді. Жоғары дамыған қаржы нарығы бар елдерде (қор биржалары) акциялар көбінесе сату мен сатып алу бағасының айырмашылығында пайда әкелетін алыпсатарлық ойынның арнайы құралы ретінде қолданылады. Осылайша, бір акционерлік қоғамның әртүрлі акционерлерінің акцияларды сатып алу мақсаттары әртүрлі болуы мүмкін. Бірақ барлық акционерлер өздеріне тиесілі акциялардың нарықтық құнының тұрақты өсуіне мүдделі. Барлық акционерлер, акцияларды сатып алу мақсатына және АҚ қатысушыларының құрамына кіру уақытына қарамастан, тең мүмкіндіктерге ие.

Акционерлік нысан бір кәсіпорынға өздері кәсіпкерлік қызметпен айналыса алмайтын көптеген адамдардың капиталын тартуға мүмкіндік береді. ҚР АҚ — нің 10-бабында айқындалғандай, кәсіпкерлік-бұл жеке меншікке (жеке кәсіпкерлікке) не мемлекеттік кәсіпорынды шаруашылыққа енгізу құқығына (Мемлекеттік кәсіпкерлік) негізделген, тауарларға (жұмыстарға, көрсетілетін қызметтерге) сұранысты қанағаттандыру жолымен таза кіріс алуға бағытталған, меншік нысанына қарамастан азаматтар мен заңды тұлғалардың бастамашыл қызметі. Кәсіпкерлік қызмет кәсіпкердің атынан, оның

тәуекел етуімен және мүліктік жауапкершілігімен жүзеге асырылады. Сонымен қатар, кәсіпкер үшін тәуекел қарапайым, яғни кез-келген шығынға арналған және де нақты кәсіпкерлік тәуекел — пайда немесе кіріс алмау немесе коммерциялық шығындарды өтеу мүмкіндігі ретінде маңызды.

Акционерлік қоғамның капиталы мен мүлкін қалыптастыру үшін акциялар шығару заңды тұлғаның құқықтық нысаны ретінде акционерлік қоғамның анықтайтын белгісі болып табылады. Акцияларды орналастыру арқылы компанияның капиталы мен мүлік көзі қалыптасады, ал акциялардың ашық нарықтағы кейінгі айналымы, әдетте, нақты жағдайға жақын, тиісті АҚ мен оның бизнесінің нарықтық құнын бағалауға мүмкіндік береді. Осыған байланысты ҚР Заңнамасындағы жоғарыда келтірілген АҚ анықтамасы АҚ қызметін қаржыландыру үшін акциялар шығару міндеттілігін көрсетеді.

Сонымен қатар, ҚР АК және АҚ туралы Заңның нормаларында қоғамның өзінің және оның акционерлерінің мүлкін оқшаулауға негізделген борыштары бойынша мүліктік жауапкершілігінің аражігін ажыратуды көздейтін шектеулі жауапкершілік қадағаланады. Мәселен, ҚР АК-нің 44-бабына және АҚ туралы Заңның 85-бабына сәйкес акционерлік қоғам өз акционерлерінің мүлкінен оқшауланған мүлікке ие, өз міндеттемелері бойынша өзіне тиесілі барлық мүлікке жауап береді және өз құрылтайшылары мен акционерлерінің міндеттемелері бойынша жауап бермейді. Яғни, АҚ тек өз міндеттемелері бойынша және тек өз мүлкі шегінде жауап береді. Өз кезегінде, жалпы ереже АҚ акционерлерінің оның міндеттемелері бойынша жауап бермейтіндігін және оларға тиесілі акциялар шегінде қоғамның қызметіне байланысты шығындар тәуекелін көтеретіндігін белгілейді.

Жоғарыда аталған құрылымдық белгілердің соңғысы АҚ-ның заңды анықтамасында көрсетілмеген, бірақ олар бірнеше тұлғалардың мүлкін біріктіру нәтижесінде құрылған кез-келген коммерциялық ұйым үшін принципті болып табылады. Заңды сенімділік мақсатында акционерлер мен ол құрған компанияның құқықтық мәртебесін ажырата отырып, заң соңғысына заңды және мүліктік тәуелсіздік беретіні белгілі. Алайда, олар құрған компанияның айтарлықтай қызығушылығы мен кірістілігіне байланысты акционерлер оның істері мен мүлкін дұрыс басқаруға да, оның сәтті қызметінен кіріс алуға да мүдделі. Бұл жағдайда объективті қажеттілік бірлесіп құрылған заңды тұлғаның бірлескен мүлкі мен істерін басқару бойынша өкілеттіктер шеңберін қалыптастыру және акционерлердің осы басқарудың тиісті деңгейін бақылау құқығын сақтау болып табылады. Мүмкін болатын екі нұсқаның ішінен-бірлескен басқару және өкілеттік беру-капиталды біріктіру негізінде құрылған Экономикалық ұйымдардың дұрыс жұмыс істеуі үшін тек екінші нұсқа қолайлы. Айналымның тиімділігін қамтамасыз етудің бұл мақсаты іс жүзінде заңды тұлғаның өз міндеттемелері бойынша тәуелсіз және жауапты экономикалық айналым субъектісі ретінде құқықтық тұжырымдамасын құруға себеп болды. Мұндай жағдайда компания акционерлері оның мүлкі мен істерін

басқаруды оны өз жауапкершілігімен басқаратын АҚ органдарына тапсырады. Ал Заң заңнамалық актілер мен құрылтай құжаттарына сәйкес әрекет ететін өзінің тиісті органдары арқылы кез келген заңды тұлға азаматтық құқықтарға ие болатынын және өзіне міндеттер алатынын нақты (және тек) белгілейді (ҚР АҚ 37-бабы).

АҚ және ЖШС жарғылық капиталының ең төменгі мөлшеріне (шағын және орта бизнесті жүргізудің ең танымал нысаны болып табылатын) заңмен белгіленген талаптардағы айырмашылық неғұрлым айқын мысал болып табылады. Мәселен, АҚ туралы Заңның 10-бабына сәйкес қоғамның жарғылық капиталының ең төменгі мөлшері тиісті қаржы жылына арналған республикалық бюджет туралы заңда белгіленген айлық есептік көрсеткіштің 50 000 еселенген мөлшерін құрайды. Өз кезегінде, ЖШС жарғылық капиталының бастапқы мөлшері осындай айлық есептік көрсеткіштің 100 мөлшеріне баламалы сомадан кем болмауы тиіс; яғни ЖШС үшін тиісті мән АҚ жарғылық капиталына қойылатын ең төменгі талаптардан 500 есе аз. Кәсіпкерлік қызметтің бірқатар түрлері үшін заң АҚ-ның ұйымдық-құқықтық нысанын қолдануды талап етіп қана қоймай, сонымен қатар тиісті ұйымдардың минималды капиталына айтарлықтай жоғары талаптарды белгілейтінін ескеру қажет.

Осылайша, ұйымдық-құқықтық нысанына байланысты мөлшері әртүрлі коммерциялық ұйымдарға жарғылық капиталдың ең аз мөлшеріне қойылатын талаптар заң шығарушының акционерлік нысанды тек ірі кәсіпкерлікті жүргізу үшін пайдалануға деген алғашқы ниетін көрсетеді.

АҚ заңды тұлғаның құқықтарын ол Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінің органдарында тіркелген сәттен бастап алады. Тіркеу кезінде ақ тіркеу туралы құжат беріледі, онда мемлекеттік тіркеу күні мен нөмірі, қоғамның атауы, сондай-ақ тіркеуші органның атауы көрсетіледі. Бұл жағдайда мен М.К.Сүлейменмен толық келісемін, ол заңды тұлға мемлекеттік тіркеуге дейін құрылған болып саналмайды деп атап өтеді. Құрылтай шартына қол қою және (немесе) жарғыны бекіту — бұл заңды тұлғаны құру емес, тек құрылтайшылардың ниеті. Мемлекеттік тіркеу фактісі-бұл оның «туылуы» фактісі. Біртүрлі болып көрінгенімен, мемлекеттік билік актісінің (Президент Жарлығының, Үкімет қаулысының) негізінде заңды тұлға пайда болған кезде де ол осы акт күшіне енген кезден бастап емес, Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен ұйым мемлекеттік тіркелген кезден бастап құрылған болып есептеледі. Осыған байланысты 1-тармақтың тұжырымы қарсылық тудырады. ҚР АҚ 42 бабы: заңды тұлға әділет органдарында мемлекеттік тіркелуге жатады. Біздің ойымызша, «бағыну» сөзі міндеттің болуын білдіреді. Шын мәнінде, тіркеу міндеті әлі құрылмаған «заңды тұлғаға» жүктеледі. Бұл тәсіл, біздің ойымызша, заңды тұлғалар мен оларға ұқсас азаматтық құқықтың басқа құбылыстары арасында, мысалы, толық серіктестік пен қарапайым серіктестік арасында, жеке тұлға деп аталатын компания мен заңды тұлға құрмай жеке кәсіпкер арасында және т.б. нақты сызық құруға

мүмкіндік береді.

Осылайша, жоғарыда қарастырылған АҚ құрылымдық элементтерінің әрқайсысы Қазақстан Республикасының қолданыстағы корпоративтік заңнамасының нормаларында көрініс табады. Сонымен қатар, осы белгілердің кем дегенде біреуінің тиісті реттеуі болмауы осы белгілердің кем дегенде біреуінің болмауының дәлелі болып табылады, бұл корпоративті заңнаманың болмауының немесе кем дегенде жетілмегендігінің дәлелі, өйткені мұндай заңнаманың негізгі функциясы экономикалық кәсіпорындар үшін осы бес белгіге сәйкес келетін ұйымдық-құқықтық нысанды пайдалану мүмкіндігін қамтамасыз ету болып табылады. Қазіргі уақытта Қазақстанның дамыған заңнамасының болуы елеулі дау туғызбайды.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Карагусов Ф.С. *Основы корпоративного права и корпоративное законодательство Республики Казахстан. Издание второе дополненное.* - Алматы: Братусь, 2011. — С. 85.
2. Сулейменов М. К. *Субъекты гражданского права.* — Алматы: Издательство НИИ частного права КазГЮУ, 2004. — С. 538.
3. Амирханова И.В., Романкова В.А. *Правовое обеспечение индивидуального предпринимательства: проблемы теории и практики: учебное пособие.* — Алматы: Издательство «Қазақ университета», 2003. — С. 209.
4. Яновская О.А. *Формирование и развитие интегрированных корпоративных структур в Казахстане.* — Алматы: Издательство «Экономика», 2000. — С.10.

ҚМ АА Куәлік нөмірі: **KZ45VPY00102718** — ҚР Мәдениет және Ақпарат министрлігі

© 2026 **Bilimger.kz** Ақпараттық-танымдық білім порталы. Барлық мазмұн авторлық құқықпен қорғалған.